

Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" Iași
Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației

Teză de doctorat

**Viața morală a copiilor: reprezentare și mecanisme de
licențiere și curățare morală**

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Andrei Corneliu Holman

Candidat:

Diaconu Alexandra (căs. Maftei)

IAȘI

2020

Rezumatul tezei de doctorat

I.1. Motivația cercetării

În ultimele două decenii, numărul studiilor de psihologie morală a crescut constant. Cu toate acestea, identificarea mecanismelor de judecată morală la copii nu este o zonă de cercetare suficient exploatată, cele mai multe cercetări concentrându-se pe adolescență (considerată, de altfel, o perioadă crucială pentru dezvoltarea morală) (Molchanov, 2007; 2013). Mecanismele licențierii morale reprezintă un domeniu de cercetare relativ nou în domeniul moralității. Contrazicând mai multe dintre teoriile psihologice cunoscute (în special cele care indică importanța consecvenței în comportamentul uman și, prin urmare, nevoia individului de a-și păstra coerența identității morale (Colby & Damon, 1993), mecanismele de licențiere morale au fost explorate și teoretizate relativ curând, nu mai devreme de douăzeci de ani în urmă, o perioadă scurtă în comparație cu alte domenii de cercetare legate de psihologie (Miller & Monin, 2001).

Deși numărul de studii privind mecanismele de licențiere și curățare morală este în creștere, nu au fost încă publicate studii care să se concentreze pe aceste mecanisme specifice în rândul copiilor. Studiile noastre își propun, astfel, să acopere aceste lacune, oferind date preliminare privind rolul variabilității temporale și al emoțiilor morale, în contexte de licențiere, respectiv curățare morală.

Psihologia morală este un domeniu complex, iar modul în care copiii înțeleg moralitatea este supus diferitelor influențe în cadrul familiei, comunităților sociale și culturale, cadrelor educaționale și colegilor. Astfel, am investigat mai întâi modul în care copiii se raportează și își reprezintă spontan moralitatea, pentru a clarifica și stabili un model optim de operaționalizare a acestui concept. De asemenea, am fost interesați să investigăm diferențele potențiale dintre adulți și copii, precum și rolul moderator al distanței temporale în contextul mecanismelor de licențiere și curățare, din perspectiva teoriei nivelului de abstractizare (Trope & Liberman, 2008). În plus, am explorat două orientări temporale diferite, respectiv trecutul și viitorul, și impactul lor diferit asupra comportamentului moral al copiilor, în contextul mecanismelor de licențiere și curățare morală.

Abordarea noastră s-a bazat pe concluziile prezentate de Conway și Peetz (2012), care au lansat ideea conform căreia variabilitatea temporală moderează atât licențierea morală, cât și

curățarea morală. Pornind de la această idee, am emis ipoteza conform căreia copiii, în comparație cu adulții, ar procesa și reacționa diferit în situații de licențiere morală, datorită capacității lor diferite de a conceptualiza și opera cu aceste constructe temporale. În timp ce la adulți conceptualizarea abstractă a comportamentelor morale din trecut subliniază valorile morale asociate cu acel comportament specific și determină oamenii să acționeze în concordanță cu comportamentul lor trecut (Conway & Peetz, 2012), în cazul copiilor ne așteptăm ca acest efect specific să aibă un impact diferit, datorită capacității de abstractizare mai scăzute a acestora (Boswell & Greene, 1982; Kato, Kamii, Ozaki, & Nagahiro, 2002; Miller, 1973). Prin urmare, spre deosebire de adulți, valența comportamentului amintit (moral versus imoral) nu ar genera diferențe semnificative în modelele de comportament ale copiilor, atunci când este aceasta moderată de variabilitatea temporală.

Din cunoștințele noastre, în momentul de față, niciun studiu publicat nu explorează mecanismele licențierii morale în rândul copiilor și rolul pe care îl joacă emoțiile morale în acest sens. Prin urmare, contribuția noastră este una ramnificată: în primul rând: ne propunem să adăugăm date științifice în contextul unor lacune privind mecanismele de licențiere morală în rândul copiilor. În al doilea rând, ne propunem să extindem datele empirice legate de diferitele mecanisme care stau la baza judecății și comportamentului moral al copiilor. Astfel, studiile conținute de prezenta teză extind literatura existentă privind comportamentelor morale ale copiilor, concluziile având potențialul de a fi valorificate în programe educaționale și practici parentale.

Am fost interesați de o explorare complexă, aprofundată și extinsă a reprezentării morale a copiilor, a perspectivei morale a acestora, a comportamentului moral (respectiv a altruismului) și a gândirii episodice viitoare despre sine și ceilalți. În acest scop, am folosit și o abordare calitativă, pe lângă cea cantitativă pe care am folosit-o în toate cele cinci studii, analizând răspunsurile copiilor și rezumând principalele idei ale acestora. Această metodă duală de analiză a datelor ne-a permis să aprofundăm (atât în direcția teoretică, cât și în cea practică) modul în care copiii își reprezintă ideea de moralitate și operează cu conceptele morale în viața cotidiană.

De asemenea, utilizarea unei analize suplimentare de conținut ne-a permis să creionăm o perspectivă mai clară despre procesul care contribuie la modul în care copiii consideră și gândesc despre evoluția lor morală (sau involuția, după caz). Mai mult, abordarea calitativă ne-a oferit o perspectivă preliminară asupra modului în care copiii își modelează perspectiva

asupra moralității prospective a celorlalți, strâns legată de amorsajul comportamental și de comportamentul altruist. În plus față de utilitatea practică a demersului științific actual, implicațiile la nivel teoretic sunt cu atât mai importante cu cât sunt singulare în domeniul cercetării licențierii, respectiv curățirii morale în rândul copiilor.

I.2. Organizarea tezei: capitole principale

Teza este organizată în jurul a patru capitole principale. Primul capitol prezintă o introducere generală a scopului principal al prezentei cercetări, subliniind contribuțiile teoretice și practice pe care le-am adus în domeniul psihologiei morale. Al doilea capitol descrie idei importante legate de tema de cercetare centrală, și anume licențierea morală. De asemenea, conține o imagine de ansamblu asupra psihologiei morale, detaliind diferitele abordări în definirea moralității, pornind de la Biblie și trecând la vremurile moderne, unde inconsistența dintre judecată și comportament moral, deși este tot mai intens explorată, este încă o sursă inepuizabilă de întrebări.

În cel de-al doilea capitol, detaliem câteva dintre principalele perspective teoretice asupra dezvoltării morale a copiilor, și anume a) Teoria propusă de Jean Piaget și accepțiunile sale generale; b) Teoria prezentată de L. Kohlberg despre dezvoltarea judecății morale; c) Teoria constructivistă propusă de E. Turiel; și d) Teoria dezvoltată de C. Gilligan despre orientarea diferită a persoanelor de gen feminin și a celor de gen masculin în ceea ce privește orientarea morală spre îngrijire, respectiv justiție. Continuăm, apoi, cu dezvoltarea conceptului central al prezentei teze, respectiv teoria licențierii morale, și a mecanismelor sale opuse - curățarea morală. Oferim, de asemenea, o perspectivă detaliată asupra diferitelor mecanisme care contribuie la procesul de licențiere morală în rândul adulților, având în vedere faptul că nu au fost încă publicate date științifice privind modul în care aceste mecanisme apar și se desfășoară în cazul copiilor.

De asemenea, descriem o serie de moderatori și limite ale licențierii morale, subliniind rolul jucat de contextul cultural și de variabilitatea temporală. O altă teorie importantă descrisă în cel de-al doilea capitol este *Teoria Nivelului de Abstractizare* / sau a nivelului de construct (Eyal, Liberman, & Trope, 2008), și rolul său în acordarea licențelor morale. Această teorie sugerează că apariția acestor mecanisme în rândul copiilor ar putea fi afectată diferit de distanța temporală față de evenimentele la care comportamentul din prezent este raportat. Continuăm cu o descriere a altruismului copiilor, prezentat ca fiind un comportament moral de obicei

asociat cu o relație caldă și strânsă între părinți și copii, atașament sigur, încredere, respect de sine și susținere parentală. Încheiem cel de-al doilea capitol cu o prezentare a teoriei stadiale a altruismului, propusă de H.K. Ma (2017) și cu date referitoare la emoțiile morale și comportamentul prosocial, subliniind rolul de reglementare și echilibrare al emoțiilor morale în contextul interacțiunilor sociale. În același timp, descriem legătura dintre amorsajul comportamental și intențiile prosociale, rezumând principalele constatări legate de licențierea morală și mecanismele de curățare morală. În plus, descriem gândirea episodică viitoare la copii și rolul acesteia în comportamentul prosocial al copiilor.

Al treilea capitol al tezei, de altfel și cel mai extins, prezintă date empirice generate de cinci studii conținute de teza de doctorat prezentă, studii care implică un total de 530 de copii cu vârste cuprinse între 7 și 10 ani. Cele cinci studii sunt conținute de trei articole distincte, dintre care unul este deja publicat într-o revistă internațională de psihologie morală - *The Journal of Moral Education*. Celelalte două manuscrise sunt, în prezent, în *review* în două jurnale similare. Teza conține cele trei manuscrise în forma lor originală (prezentate pentru review sau acceptate, după caz).

Primul studiu prezintă o abordare calitativă a moralității, pe baza căreia am formulat trei obiective principale: 1) identificarea principalelor categorii de comportamente pe care copiii le asociază spontan cu ideea de moralitate, pornind de la Teoria Domeniului (E. Turiel); 2) investigarea concepțiilor copiilor despre regulile morale și social-convenționale; 3) evaluarea diferențelor de gen în utilizarea raționamentelor morale centrate pe îngrijire, respectiv justiție, pornind de la teoria formulată de Gilligan (1977; 1982). De asemenea, primul studiu a avut ca obiectiv central operaționalizarea moralității și identificarea comportamentului moral cu relevanța cea mai mare pentru copii – pe care l-am identificat, de altfel, ca fiind altruismul. Rezultatele noastre au sugerat dominanța normelor morale (în comparație cu cele sociale, respectiv convenționale) și au confirmat parțial teoria formulată de C. Gilligan cu privire la diferențele de gen în ceea ce privește raționamentul moral.

Cel de-al doilea manuscris conține două studii care explorează altruismul copiilor după ce amintesc un comportament moral sau imoral, recent sau îndepărtat din punct de vedere temporal, principalele rezultate sugerând o tendință de consecvență comportamentală, în locul licențierii sau curățirii morale observate în rândul adulților. În cadrul acestor două studii, am măsurat altruismul copiilor în două sarcini experimentale, modificând timpul reamintirii (recent sau distant) și valența comportamentului reamintit (morală, imorală și neutră). De

asemenea, am explorat rolul mediator al vinovăției prezente (din momentul reamintirii) și al vinovăției retrospective (resimțită în momentul efectuării comportamentului evocat). În contradicție cu rezultatele generale ale cercetărilor efectuate în rândul adulților, datele noastre au sugerat consecvență comportamentală în locul licențierii, respectiv curățării morale. Ambele studii au indicat diferențe semnificative în altruismul copiilor atunci când aceștia și-au amintit comportamente imorale îndepărtate, comparativ cu majoritatea celorlalți condiții experimentale. Mai exact, atunci când copiii și-au amintit comportamente imorale din trecutul îndepărtat, aceștia au exprimat un nivel superior al altruismului, activând mecanismele de curățare morală, spre deosebire de efectul de licențiere confirmat de studii anterioare în rândul adulților. În plus, vinovăția resimțită în prezent față de comportamentul amintit a constituit un potențial mediator al acestui efect de curățare morală.

În cele din urmă, am explorat mecanismele de licențiere morală ale copiilor în raport cu amorsajul comportamental, explorând în acest context și rolul moderator al distanței temporale. Astfel, am utilizat două manipulări experimentale diferite, variind caracterul abstract sau concret al comportamentelor reamintite, însă menținând constantă distanța temporală față de acțiunile evocate (în ambele condiții utilizând viitorul îndepărtat ca normă temporală). Am ales comportamente distante în timp (față de momentul prezent) datorită rezultatelor obținute din studiile noastre anterioare (studiile doi și trei), care sugerau faptul că, copiii par să exprime un nivel superior al altruismului doar în condiția reamintirii unui comportament îndepărtat în timp. De aceea, am ales ca în ultimele două studii să explorăm mecanismele asociate licențierii și curățării morale ale copiilor folosind proiecții de factură morală în viitorul îndepărtat. Rezultatele au evidențiat un altruism mai mare atunci când copiii și-au imaginat comportamente morale îndepărtate, contrar constatărilor din eșantioanele constituite din adulți, dar numai atunci când amorsajul a implicat constructe de nivel concret. Acest lucru sugerează că, în loc de licențiere morală, apare amorsajul comportamental, acesta fiind, aparent, factorul dominant (tocmai datorită capacității mai reduse de abstractizare a copiilor, comparativ cu adulții).

Ultimul capitol (capitolul IV) oferă o privire de ansamblu a prezentei teze, incluzând un rezumat al lucrării, împreună cu o serie de puncte forte și limitări pentru toate cele cinci studii conținute. Totodată, înainte de prezenta lista detaliată a materialelor pe care le-am folosit în studiile noastre, am propus și o serie de direcții de cercetare viitoare (de exemplu, *The Temporal Self-Appraisal Theory* (Ross & Wilson, 2000; Wilson & Ross, 2001), *The Fading Affect Bias* (Walker, Skowronski, Gibbons, Vogl, & Thompson, 2003), *The Better-Than-*

Average Effect (Alicke & Govorun, 2005), și *The End-Of-History Illusion* - (Quoidbach, Gilbert, & Wilson, 2013).

I.3. Concluzii și recomandări

Teza de față prezintă o serie de constatări legate de dezvoltarea morală, reprezentarea moralității și judecata morală a acestora, în contextul mecanismelor de licențiere, respectiv curățare morală. Pe parcursul a cinci studii, am explorat a) reprezentarea moralității copiilor; b) altruismul copiilor după ce și-au amintit un comportament moral, imoral sau neutru, recent sau îndepărtat în timp, principalele sale descoperiri sugerând o tendință de consecvență (consistență) comportamentală, în locul licențierii sau curățării morale observate la adulți; și c) mecanismele de licențiere morală ale copiilor în raport cu amorsajul comportamental, și rolul moderator al distanței temporale, prin utilizarea a două manipulări experimentale distincte.

Concluziile reieșite din primul nostru studiu, o abordare calitativă a reprezentărilor morale ale copiilor, sunt concentrate în jurul ideii conform căreia copiii percep moralitatea prin comportamente îndreptate către ceilalți (și binele acestora), respectiv prin altruism. Dominația normelor morale în comparație cu cele sociale și convenționale a fost asociată și cu specificul de gen în ceea ce privește raționamentul moral, confirmând parțial teoria formulată în acest sens de C. Gilligan. Una dintre cele mai interesante descoperiri din primul nostru studiu constă în reprezentarea moralității în sensul de a face bine altor persoane, ceea ce implică comportamente cu scopul emoțional specific de a face oamenii fericiți. Prin urmare, atât acțiunile solitare, cât și cele colective menite să aducă bucurie altor oameni au reprezentat o parte importantă a reprezentării moralității din perspectiva copiilor, un rezultat care poate fi folosit în continuare pentru a explora legăturile dintre reprezentarea fericirii copiilor și dezvoltarea lor morală.

Cel mai relevant comportament moral, în opinia copiilor, a fost legat de ajutorarea celorlalți din jurul lor. Copiii au descris acțiuni precum „îmi ajut prietenii chiar și atunci când ei nu îmi cer direct asta”; „îmi ajut părinții oricând au nevoie”, iar aceste răspunsuri au avut cea mai mare frecvență în descrierile (și desenele) copiilor (reprezentând ideea de moralitate). Comportamentele morale precum „a fi respectuos”, „a fi politicos”, „a fi blând” și „a fi prietenos” au fost, de asemenea, printre cele mai frecvente răspunsuri folosite de copii pentru a reprezenta moralitatea. Aproape cincisprezece la sută din răspunsurile copiilor reflectau moralitatea prin astfel de comportamente. Așadar, am considerat altruismul ca fiind o

operaționalizare specifică, clară și utilă de a măsura comportamentele și intențiile morale ale copiilor pe parcursul următoarelor studii, unde am adaptat o serie de sarcini experimentale folosite anterior de Conway și Peetz (2012), respectiv Cascio și Plant (2015).

Rezultatele studiilor doi și trei au sugerat diferențe semnificative în altruismul copiilor atunci când și-au amintit comportamente imorale îndepărtate, comparativ cu majoritatea celorlaltor condiții experimentale. Mai exact, reamintirea comportamentelor imorale îndepărtate a crescut altruismul copiilor, în comparație cu acțiunile imorale recente și cele neutre îndepărtate. Acest lucru sugerează că reamintirea comportamentelor imorale din trecutul îndepărtat al copiilor ar activa tendința spre curățare morală, spre deosebire de efectul de licențiere (adică altruism mai scăzut) găsit la adulții care își amintesc același tip de comportamente (Fishbach, Dhar, & Zhang, 2006 ; Miller & Effron, 2010). Mai mult, rezultatele noastre sugerează că vinovăția resimțită în prezent față de comportamentul imoral amintit mediază acest efect de curățare, confirmând rezultate anterioare în ceea ce privește efectului vinovăției asupra comportamentelor prosociale (De Hooge, Zeelenberg, & Breugelmans; Keltner & Boswell, 1996).

Prin urmare, rezultatele studiilor doi și trei sugerează că, comportamentele imorale îndepărtate par să genereze un nivel mai intens al vinovăției resimțite de copii, comparativ cu cele recente, fapt ce crește, în continuare, tendințele altruiste ale copiilor, în timp ce rezultatele obținute în contexte similare în rândul adulților au sugerat un efect opus. Cu alte cuvinte, rezultatele noastre au sugerat faptul că, curățarea morală ar motiva altruismul prezent al copiilor atunci când își amintesc comportamente imorale și îndepărtate, în timp ce la adulți, consistența morală este cea care activează și motivează comportamentul altruist din prezent. Unul dintre mecanismele explicative pe care le-am considerat relevante pentru interpretarea acestui rezultat specific este reprezentat de vinovăția resimțită în prezent de copii și impactul acesteia asupra comportamentelor ulterioare.

Deși studiile doi și trei au furnizat dovezi consistente pentru înțelegerea mecanismelor de licențiere și curățare morală în cazul copiilor, și mai ales rolul variabilității temporale și al vinovăției (prezentă și retrospectivă), am considerat necesară o cercetare suplimentară pentru a clarifica mai bine aceste legături. Astfel, al patrulea și al cincilea studiu au prezentat dovezi ale consistenței comportamentale în locul efectului de licențiere, în cazul copiilor. Mai exact, am constatat că, consistența comportamentală a copiilor a fost determinată în principal prin amorsajul concret, și nu abstract, respectiv prin amorsaj comportamental și nu al trăsăturilor de

personalitate, de altfel – un rezultat similar cu alte investigații din acest domeniu (Carver et al., 1983; Loersch și Payne, 2011). În plus, rezultatele noastre au evidențiat, de asemenea, un efect interesant al amorsajului, atunci când copiii și-au imaginat propriile comportamente morale viitoare: comparativ cu grupul de control (în Studiul 4), copiii au presupus că, în viitor, atât ei cât și cei din jurul lor vor fi mai morali comparativ cu momentul prezent. Mai precis, rezultatele celui de-al patrulea și al cincilea studiu au scos la iveală un altruism mai mare după ce copiii și-au imaginat comportamente morale îndepărtate (viitoare), contrar descoperirilor din eșantioane pentru adulți, dar numai atunci când au fost utilizat un amorsaj comportamental – așadar, au operat cu constructe concrete, și nu abstracte.

Pentru a rezuma rezultatele din cele cinci studii empirice, putem formula următoarele concluzii:

- copiii își reprezintă spontan ideea de moralitate în termeni de reguli morale, și nu sociale sau convenționale
- fetele sunt mai predispuse să se identifice cu reprezentări ale moralității orientate spre grija față de ceilalți;
- Reamintirea comportamentelor imorale din trecutul îndepărtat activează tendința de curățare morală la copii, spre deosebire de efectul de licențiere (adică altruism inferior) găsit la adulții care își amintesc același tip de comportamente (Fishbach, Dhar, & Zhang, 2006; Miller & Effron, 2010);
- vinovăția resimțită în prezent față de comportamentul imoral rememorat mediază efectul de curățare morală la copii, similar investigațiilor anterioare legate de efectul vinovăției asupra comportamentelor prosociale (De Hooge, Zeelenberg, & Breugelmans; Keltner & Boswell, 1996);
- reamintirea comportamentelor imorale îndepărtate generează vinovăție mai intensă la copii, comparativ cu cele recente, fapt ce duce la creșterea tendințelor altruiste; în schimb, cercetările asupra adulților au sugerat un efect opus;
- consistența comportamentală a copiilor a fost generată de amorsajul comportamental, și nu cel al trăsăturilor de personalitate / așadar, prin utilizarea unor constructe de nivel inferior – concrete, și nu prin folosirea unora de nivel superior - abstracte / un rezultat similar cu alte investigații din acest domeniu (Carver et al., 1983; Loersch & Payne, 2011).

- copiii au presupus că, în viitor, atât ei cât și cei din jurul lor vor fi mai morali comparativ cu momentul prezent: ”*Dacă voi fi o persoană bună, morală, atunci și ceilalți vor fi la fel de morali ca mine*”.

Într-o notă mai generală, lucrarea de față prezintă o serie de abordări inedite în domeniul psihologiei morale a copiilor. În primul rând, rezultatele primului studiu au permis o măsurare concretă a modului în care copiii reprezintă spontan moralitatea și au permis extragerea unei variabile dependente clare, valide și autentice pentru a măsura moralitatea, validată de copiii din grupa de vârstă vizată. În al doilea rând, rezultatele celui de-al doilea și al treilea studiu ne-au permis să extragem o serie de concluzii preliminare referitoare la modul în care mecanismele de licențiere și curățare morală sunt activate (sau nu) la copii, și modul în care poate apărea consistența comportamentală în rândul copiilor, spre deosebire de adulți. Cele mai importante descoperiri ale noastre în acest context sunt legate de diferențele dintre copii și adulți în ceea ce privește mecanismele de licențiere și curățare, precum și modul în care acestea sunt influențate de variabilitatea temporală (prin nivelul de abstractizare mai scăzut sau mai ridicat) și emoțiile morale (respectiv vinovăția prezentă și retrospectivă). În cele din urmă, am constatat faptul că, consistența comportamentală a copiilor a fost activată numai atunci când amorsarea a fost făcută cu comportamente (așadar, *priming* concret), și nu cu trăsături de personalitate (*priming* abstract), reconfirmând importanța considerării capacității copiilor de a abstractiza și diferențele în acest sens față de adulți.

Considerăm importantă menționarea unor limite relevante pentru cercetarea de față. În primul rând, mediul în care s-au desfășurat cercetările a fost unul convențional, formal. În general, școala este considerată un perimetru închis, guvernat de reguli stricte. Prin urmare, atunci când au fost întrebați despre conduita morală, nevoia de a exprima norme legate de mediul educațional a fost una aproape naturală. Cercetările viitoare ar putea explora reprezentările spontane ale moralității copiilor în condiții mai neutre, cum ar fi locurile de joacă sau alte spații mai puțin convenționale. În al doilea rând, în cadrul primului nostru studiu, analiza noastră s-a limitat la reprezentările morale în contextul Teoriei Domeniului formulate de Turiel și, deși eșantionul de participanți a fost echilibrat în ceea ce privește vârsta și genul, nu am explorat și diferențele în acest sens. Studiile viitoare ar putea investiga efectul vârstei asupra reprezentărilor morale ale copiilor în toate domeniile propuse în contextul Teoriei Domeniului. În al treilea rând, numărul de copii care au participat în toate cele cinci studii au fost destul de mic. Cercetările viitoare ar putea avea în vedere creșterea numărului de

participanți, pentru a identifica o interacțiune mai explicită între distanța temporală și valența emoțională a evenimentelor evocate.

De asemenea, o observație importantă este legată de contextul cultural în care au avut loc cercetările noastre. Explorarea noastră s-a limitat doar la copiii români, în contextul în care știm deja că moralitatea (și implicit mecanismele de licențiere, respectiv curățare morală) sunt moderate cultural (Blanken et al. 2015). Din câte știm, în acest moment, niciun studiu publicat nu explorează aceste mecanisme în cadrul populației românești, de altfel - un grup european special datorită reminiscentelor sale comuniste, care contrastează puternic cu valorile europene. Prin urmare, nu avem suficiente date pentru a explora factorul cultural, care ar putea contribui în mod semnificativ la particularitățile mecanismelor de licențiere / curățare morală.

Mai mult, altruismul copiilor ar fi putut fi influențat și de dezirabilitatea socială, deși confidențialitatea a fost asigurată și testarea s-a desfășurat în grupuri mici. În plus, eșantioanele noastre au fost constituite de copii ce proveneau din familii de clasă medie, fapt care ar putea, de asemenea, să limiteze validitatea ecologică a rezultatelor noastre. Astfel, studiile viitoare ar putea avea în vedere explorarea mecanismelor de licențiere și curățare morală folosind eșantioane mai diversificate din punct de vedere socio-economic. O altă limitare semnificativă este legată de faptul că am investigat mecanismelor de licențiere și curățare morală la copii utilizând doar trecutul (recent și distant) și viitorul îndepărtat, fără a explora și o variantă temporală diferită. Adițional, studiile viitoare s-ar putea axa și pe explorarea rolului memoriei autobiografice, pentru a investiga modul în care dezvoltarea autoreprezentărilor (Conway & Pleydell-Pearce, 2000; Spreng & Levine, 2006) au un impact asupra modului în care copiii se își construiesc imaginea de sine viitoare, dar și modul în care se raportează la sinele din trecutul recent sau îndepărtat.

În același timp, studiile viitoare ar putea explora, adițional, rolul părinților și al practicilor parentale asupra judecății morale a copiilor, respectiv în contextul mecanismelor de licențiere și curățare morală. Știm deja că părinții joacă un rol semnificativ în modelarea comportamentului etic al copiilor lor (de exemplu, Charalampous et al., 2018; Chen, Ho, & Lwin, 2016; Gómez-Ortiz et al. 2015; Larrañaga et al. 2018; Lester et al., 2017), dar, din cunoștințele noastre, niciun studiu nu a explorat încă această legătură în cadrul mecanismelor de licențiere.

Cercetări anterioare în domeniul moralității și al comportamentelor prosoziale, în general, au evidențiat faptul că mândria ar putea motiva, de asemenea, acțiuni prosoziale

similare celor prezentate de noi (de exemplu, Williams și DeSteno, 2008). Astfel, cercetările viitoare ar putea extinde domeniul emoțiilor morale și explorarea modului în care acestea joacă sau nu un rol semnificativ în contextul mecanismelor de licențiere și curățare morală ale copiilor.

În același timp, abordarea noastră a fost una cros-secțională în toate cele cinci studii. Deoarece dezvoltarea morală și raționamentul copiilor reprezintă procese complexe și de lungă durată, studiile viitoare ar putea utiliza o abordare longitudinală, pentru aprofundarea și extinderea rezultatelor prezentate de noi. Totodată, am considerat comportamentul de donare și disponibilitatea de a ajuta un coleg ca măsuri ale altruismului copiilor. Cu toate acestea, datorită complexității comportamentului altruist, studiile viitoare ar putea să abordeze și alte metode de operaționalizare a comportamentului altruist, precum scale specifice (de exemplu, Ma & Leung, 1991; Turner, 1948) sau alte măsurări contextuale (de exemplu, donarea un premiu (Rushton & Wiener, 1975); scenarii morale ipotetice care implică un comportament de ajutorare (Yarrow, Scott și Waxler, 1973).

Explicațiile pe care le-am prezentat pentru rezultatele din cele cinci studii au fost legate de ipotezele pe care le-am formulat, în strânsă legătură cu teoria licențierii morale, a mecanismelor de curățare morală și a consistenței comportamentale. Însă acestea nu sunt exhaustive și nu acoperă întreaga zonă de explicații potențiale. Astfel, considerăm că următoarele teorii ar putea, de asemenea, să ofere direcții de cercetare viitoare, prin potențialul lor cadru explicativ:

A. *Teoria autoevaluării temporale (The Temporal Self-Appraisal Theory; Ross & Wilson, 2000; Wilson & Ross, 2001)* susține că indivizii tind să perceapă subiectiv distanța temporală față de anumite evenimente, în funcție de valența evenimentelor evocate. Evaluarea actuală a sinelui este, astfel, influențată de percepția temporală proximală, adică de conținuturile percepute ca fiind mai recente, în comparație cu cele percepute ca fiind mai îndepărtate. În același timp, Ross și Wilson (2002) au confirmat că distanța temporală percepută subiectiv era mai mică atunci când participanții și-au amintit situații favorabile imaginii de sine, în comparație cu distanța percepută atunci când evenimentele amintite implicau autoevaluări negative. Teoria dezvoltată de Ross și Wilson (2000, 2001) a sugerat că 1) când își amintesc evenimente pozitive, oamenii tind să reducă distanța temporală asociată acestora; 2) conținuturile autobiografice care implică o evaluare negativă actuală a sinelui vor fi percepute sau plasate la o distanță temporală mai mare față de momentul rememorării; 3)

conținutul autobiografic pozitiv va avea un impact mai mare asupra autoevaluării, comparativ cu cel negativ.

B. Bias-ul "estompării" (*The Fading Affect Bias*; Walker, Skowronski, Gibbons, Vogl, & Thompson, 2003) susține că intensitatea emoțiilor asociate cu amintirile negative legate de sine (evocate din memoria autobiografică) scade mai repede în timp, în comparație cu intensitatea emoțiilor asociate amintirilor pozitive. Cu alte cuvinte, emoțiile negative asociate cu amintirile neplăcute devin mai estompate în timp, în comparație cu cele pozitive. Trecerea timpului scade mai rapid intensitatea emoțională negativă, în timp ce situațiile care au generat experiențe emoționale plăcute se „dizolvă” mai greu. Conform acestei teorii, emoțiile care implică o conștientizare crescută de sine, cum ar fi vinovăția și rușinea, scad în intensitate odată cu distanța psihologică dintre momentul amintirii și momentul în care au avut loc. În consecință, conform teoriei *The Fading Affect Bias*, cu atât distanța este mai mare - cu atât vinovăția sau rușinea se simt mai puțin intens în momentul reactualizării acelor evenimente asociate. Cu toate acestea, cercetările au arătat că rușinea este o experiență emoțională mai negativă, în comparație cu vinovăția și, prin urmare, potrivit lui Walker et al. (2003).

C. Efectul "Mai bun decât media" (*The better-than-average effect*; Alicke și Govorun, 2005) - Cercetările arată că, de obicei, oamenii supraestimează predicțiile despre realizarea unei sarcini (Newby-Clark, Ross, Buehler, & Koehler, 2000). De exemplu, atunci când li se cere să se compare cu unii colegi, ei tind să se "plaseze" deasupra lor. Acest efect a fost numit *efectul mai bun decât media* (Alicke & Govorun, 2005) și două dintre cele mai influente explicații pentru acesta susțin că 1) în general, oamenii selectează ținte de comparație inferioare (Perloff & Fetzer, 1986) și 2) oamenii aleg (în contextul acestor comparații) comportamente în, care de obicei, au performanțe mai bune decât în altele (Weinstein, 1980). În consecință, ne-am putea aștepta ca, atunci când li se cere să se angajeze în gândirea viitoare episodică și să formuleze judecăți despre viitoarea lor moralitate, comparativ cu ceilalți (așa cum am făcut în studiile patru și cinci), acest efect să apară, copiii considerându-se, în general, mai buni – respectiv, mai morali decât ceilalți. Așa cum au sugerat Alicke și Govorun (2005), acest efect se poate intensifica atunci când avem în vedere dimensiunile morale ale comportamentelor, fapt confirmat și de rezultatele prezentate de Allison, Messick, & Goethals (1989). Mai exact, oamenii tind să creadă, în general, că acționează mult mai moral comparativ cu cei din jurul lor.

D. Iluzia "sfârșitului istoriei" (*The End-Of-History Illusion*; Quoidbach, Gilbert, & Wilson, 2013) - Cercetările au arătat faptul că, consistența comportamentală a adulților ar putea fi explicată prin valoarea pe care o asociază acțiunii trecute rememorate în prezent. De exemplu, dacă un adult își amintește un comportament negativ din trecutul îndepărtat, ar acționa în prezent în aceeași manieră consecventă, deci, într-un mod negativ. Desigur, vice-versa este valabilă pentru comportamentele pozitive evocate. Iluzia de "sfârșit al istoriei" sugerează, de fapt, că oamenii își consideră sinele prezent ca pe un sine complet dezvoltat, inalterabil, care nu poate fi diferit în viitor. Cu alte cuvinte, în orice etapă a dezvoltării, adulții își consideră sinele actual drept consecință inamovibilă a unei serii de schimbări diferite și numeroase din trecut, care nu mai pot fi supuse niciunei alte modificări (majore). În consecință, schemele de sine ale adulților sunt considerate rigide și permanente. Potrivit lui Quoidbach și colaboratorilor săi (2013), oamenii ar putea crede că, *cine* sunt astăzi este destul probabil să fie și mâine, în ciuda faptului că astăzi nu este nimeni, de fapt, cine a fost ieri.

Într-o concluzie generală, putem afirma faptul că lucrarea de față este prima care oferă o serie de date științifice în scopul înțelegerii mecanismelor de licențiere și curățare morală ale copiilor, având în vedere și rolul variabilității temporale și al vinovăției. De asemenea, studiile prezente extind literatura existentă în ceea ce privește comportamentele morale ale copiilor, rezultatele noastre având implicații potențiale semnificative pentru programele educaționale și practicile parentale. Viața morală a copiilor este complexă și surprinzătoare, oferind multe oportunități de reflecție și analiză a comportamentului etic uman. Perspectiva etapizată a dezvoltării moralității și a altruismului poate fi utilă pentru o înțelegere mai profundă a comportamentului prosocial, constiutind și o potențială o bază pentru dezvoltarea strategiilor de educare a moralității, bazate în special pe efortul părinților. Dezvoltarea unei judecăți morale superioare poate fi susținută prin explicarea reperelor etice ale comportamentului, suport emoțional, conversații și jocuri de rol ghidate pentru cultivarea emoțiilor morale pozitive și, în general, formarea conștiinței morale a copiilor. Noile direcții de cercetare legate de moralitatea copiilor vor îmbogăți cu siguranță peisajul teoretic și metodologic cu aplicații practice în fundamentarea raționamentului moral al copiilor, prezentând direcții aprofundate de analiză.